

Zoran MARKUŠ

KUĆA U APOSTELGASSE 253

Prilog upoznavanju porodice Teodora Herclica¹

KAD JE Beograd ponovo potpao pod tursku vlast 1739, grupa »od 20 pretežno aškenaskih jevrejskih porodica« — kako piše Lazar Čelap — prešla je Dunav i nastanila se u Zemunu. Odlukom carice Marije Terezije od 8. oktobra 1753, njima je bilo dozvoljeno da se trajno nastane u Zemunu, pa je Zemun bio jedini grad Vojne granice u kojem su Jevreji mogli živeti.

U retko temeljnoj studiji »Jevreji u Zemunu za vreme Vojne granice«,² Lazar Čelap poimenično navodi najstarije jevrejske porodice, novodošle stanovnike Zemuna, piše o njihovom društvenom i socijalnom (nezavidnom) položaju, zanimanjima, sukobima između njih samih i sa drugim konfesijama, o području grada koje su naseljavali ... Tako kaže: »Jevreji su stanovali u svojoj posebnoj mahali (Judengasse, Čivutski sokak) koja se nalazila uglavnom u današnjoj Dubrovačkoj ulici.« Ovo treba pojasniti i u nečem dopuniti.

Deo područja starog jezgra Zemuna, grubo uzeto oivičenog današnjom Bežanijskom ulicom, Ulicom maršala Tita i Gradskim parkom, urbanistički je utvrđen između 1740—1754. godine³ i tu fizionomiju je sa malim izmenama sačuvao do danas. Dubrovačka ulica koja se nalazila na tom prostoru nije »Čivutski sokak« kako piše Čelap. Ona se pre 1793. nazivala Duga ulica. Judengasse (Jevrejska ulica) je u stvari današnja Primorska ulica koja je pre 1816. do 1897. nosila ime Judengasse. Rodna kuća Herclovih u kojoj je 1797. rođen Teodorov deda Simon Herclic zvala se pre 1793. godine Marijina ulica. To je današnja Gundulićeva, a to ime je dobila tek krajem XIX veka. Prema tome se može zaključiti da jevrejske porodice krajem XVIII veka nisu bile koncentrisane isključivo u Judengasse, to jest: u današnjoj Primorskoj ulici, nego su nastanjivale i okolne ulice koje nisu imale nikakvo jevrejsko obeležje.

Među jevrejskim porodicama koje su se posle 1739. nastanile u Zemunu, najslavnija je ona Herclovih, po Teodoru Herclicu (1860—1904), pokretaču cionističke ide-

¹ Veliku zahvalnost dugujem svom dugogodišnjem kolegi i prijatelju profesoru Miodragu Dabižiću, ranijem upravniku Zemunskog muzeja, koji mi je pružio dragocenu pomoć u radu. Takođe zahvaljujem gospodi Elzi Stojaković, profesorki istorije, za doo dokumentacije koju sam koristio.

² Lazar Čelap, »Jevreji u Zemunu u vreme Vojne granice«, *Jevrejski glasnik* 1957—58, izd. Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd.

³ Prema »Štani teritorijalnog razvoja Zemuna u XVIII veku« u publikaciji Miodraga Dabižića i Zeljke Škalemerer »Staro jezgro Zemuna«, izd. Narodni muzej Zemun i Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda, Zemun 1987; iz ove publikacije koristio sam sve podatke o promenama naziva zemunskih ulica o kojima je reč u tekstu.

je, autoru programskog spisa »Jevrejska država« (1896) i prvom predsedniku Svetske cionističke organizacije. Treba zahvaliti beogradskom nadrabinu Ignjatu Šlangu što je uoči samog II svetskog rata objavio članak »Herc i njegovi zemunski preci« i rekonstruisao genealoško stablo.⁴

Ignjat Šlang je pisao na osnovu arhivske građe Jevrejske opštine i utvrdio da je Teodorov otac Jakov rođen 26. adara 5591. godine (početkom aprila 1831) u roditeljskoj kući u Apostelgasse broj 253 u Zemunu. Bio je najstariji sin u porodici sa još troje dece; dve mlade kćeri Katarina i Rezi i sin Karlo. I Teodorov dađa Simon Herci, otac Jakova Hercla, takođe je rođen u istoj kući u Apostelgasse. Oko 1830. oženio se Rebekom, kćerkom Haima Bilica iz Zemuna. Kako piše Ignjat Šlang, »o detinjstvu i mladosti njegovoj nema nikakvih tragova u knjigama zemunske Jevrejske opštine«. Biće da je to onaj Simon Herci koga je, kako piše u pomenutoj studiji Lazar Čelap, zbog simpatija prema mađarskoj revoluciji u burnoj 1848—49. »Odbor zemunski kaznio zatvorom od 10 dana u gvožđu, ali ga je, na molbu i jemstvo Jevrejske opštine, za vreme jevrejskih praznika, pustio na slobodu«. Simonov otac, Teodorov pradeda Leopold-Jehuda Leb Herci, takođe je Zemunac. Rođen je oko 1770; bio je oženjen Frumentom, kćerkom Moše Kaca, uglednog Jevrejina iz Zemuna. Njegov otac Naftali Herci ostavio je, kako piše Ignjat Šlang, »tragove o sebi i svom životu u Zemunu na više mesta u knjigama zemunske Jevrejske opštine«.

Tu se završava genealoško stablo Herclovih na osnovu arhivske građe Jevrejske opštine kojom se služio Ignjat Šlang. No da li je zemunski staklar Herci Kohen, koga u Popisu zemunskih Jevreja iz 1756. navodi Lazar Čelap, bio prvi zemunski Herci i otac Naftali Hercla? Bilo bi razumno to pretpostaviti.

Sudbina arhiva Jevrejske opštine je poznata i zato članak Ignjata Šlanga ima neprocenjivu vrednost. Samim tim postaju sve dragoceniji istorijski izvori iaičke prirode koji se odnose na ovu temu. Zbog toga se vraćamo na osnovnu temu: »Kuća u Apostelgasse broj 253«, roditeljski dom Herclovih, čija je fotografija izložena u jerusalimskom Jad Vašem. Gde se ta kuća nalazila?

Ignjat Šlang je na osnovu arhivske građe pisao da su i Jakob Herci i njegov otac Simon rođeni u istoj kući, u Apostelgasse broj 253. Pošto je Simon rođen 1797, to se može zaključiti da je sagrađena pre ovog datuma i da ju je podigao njegov otac Leopold.

Pravi naziv ulice je u stvari Ulica kod 12 apostola, a to ime je dobila oko 1883. i zadržala ga do 1897, kad je promenjena u današnju Gundulićevu ulicu. Pre toga je imala naziv Anina i Ankina ulica (pre 1816—1883). Prvobitno ime ulice u vreme kad je rođen Simon Herci bilo je Marijina ulica (1793. do 1816). Ignjat Šlang sigurno nije znao za sve izmene naziva ulica i zato »Apostelgasse« uvek stavlja pod znake navoda, u smislu takozvane »Apostolske« ulice.

⁴ Ignjat Šlang, nadrabin, Beograd. »Herc i njegovi zemunski preci«, *Jevrejski narodni kalendar* 5700, 1939—1940, Zagreb 1940.

Po »Popisu kuća u gradu Zemunu sa novom numeracijom i nacrtom novih naziva ulica«⁵ iz 1897, kao vlasnik zgrade u Gundulićevoj ulici (stari broj 253, novi 15), tj. u Apostelgasse 253, upisana je Paulina Kat. Hiršl. Bide da je to kći Katarine Hercl, Jakovljeve sestre, koja se, po Ignjatu Šlangu, udala za zemunskog Jevrejina Jakova Hiršla 11. oktobra 1863. I dve zgrade na početku iste ulice, pod parnim brojevima nove numeracije 2 i 4 bile su u vlasništvu »ud. Kat. Hiršl«.

Rodna kuća Herclovih je posle 1897. promenila vlasnika. Po novom »Popisu kuća u gradu Zemunu sa novom numeracijom i nacrtom novih naziva ulica«⁶ iz 1906, vlasnici zgrade pod starim brojem 253, odnosno novim 15, bili su Rudolf i Terezija Marks. Kasniji popisi nisu pravljeni, ali primerak »Popisa« iz 1906. koji sam koristio pripadao je »Građevnom odjelu Poglavarstva« Zemuna, a sve kasnije promene vlasništva unošene su rukom, tušem. Tako se kao kasniji vlasnik javlja Nikola Krstić, koji je na temeljima te zgrade, negde oko 1910, podigao velelepnu prizemnu kuću u stilu secesije. Prema tome, roditeljski dom Herclovih nalazio se na mestu kuće u današnjoj Gundulićevoj ulici broj 17. Posle dva stoleća rušenja i građenja, numeracija je izmenjena samo za jedan neparni broj.

Ma koliko pomenuti »Popisi« predstavljaju skromne istorijske izvore, ipak se preko njih može mnogo štošta saznati. Pored zgrada u Gundulićevoj ulici, udovica Katarina Hiršl je 1897. imala kuće u Vukovoj ulici (stari broj 268, novi 13) i u Mollinaryjevoj, današnjoj Svetosavskoj ulici pod starim brojem 298 (novi 21). Takođe je bila vlasnica i dveju zgrada u Dubrovačkoj ulici (stari brojevi 203 i 202, novi 20 i 22), a treća u broju 201, odnosno 24, vođena je na njeno devojčako prezime »Udova Katarina Hercl«. Tako se može zaključiti da je tetka Teodora Hercla bila najbogatija zemunska udovica.

Prema »Popisu« iz 1897, u Primorskoj ulici, ranije Jevrejskoj, u broju 296, odnosno 3, nalazio se stan Izraelskog narodnog učitelja; u zgradi 297, odnosno 5, Izraelska škola i sinagoga; u Primorskoj ulici 2 (novi broj) bile su jevrejska sefardska škola i sinagoga. Bernard Hercl je imao kuću u broju 292, odnosno 10.

Godine 1858, u Zemunu je osnovana »Unterrealsschule« (Niža realna škola), u početku dvogodišnja, zatim trogodišnja (1868—69), pa od 1872—73 četvorogodišnja. Kad je bila završena zgrada u Gradskom parku otvoren je peti razred (1879—80), zatim šesti (1880) i sedmi (1881). Tako je Zemun dobio Veliku realnu školu »Oberrealsschule«. U školskoj 1895/96. godini otvoren je osmi razred i škola je dobila naziv Realna gimnazija.

Bernard Hercl, vlasnik zgrade u Primorskoj ulici broj 292, odnosno 10, bio je jedan od prvih učenika Niže realne škole 1858—60. Mnogi od Herclovih pohađali su ovu zemunsku školu i njihova imena dajemo po abecednom redu iz Izveštaja za školsku 1933/34. godinu⁷.

⁵ »Popis kuća u gradu Zemunu sa novom numeracijom i nacrtom novih naziva ulica«, Druck des Semliners Tagblatt, 1897.

⁶ »Popis kuća u gradu Zemunu sa novom numeracijom i nacrtom novih naziva ulica«, Tiskara Ise Stojčića, Zemun, 1906.

⁷ Izveštaj za školsku 1933/34. godinu Državne muške realne gimnazije u Zemunu, Zemun 1934, -82.

1. <i>Albert Hercl</i>
1877—82.	12. <i>Jakob Hercl</i>
1872—77.	23. <i>Leo Hercl</i>
1923—26.
2. <i>Alfred Hercl</i>
1869—73.	13. <i>Jakob Hercl</i>
1875—79.	24. <i>Malvina Hercl</i>
1878—81.
3. <i>Alfred Hercl</i>
1898—1902.	14. <i>Jakob Hercl</i>
1919—20.	25. <i>Maks (Max) Hercl</i>
1859—62.
4. <i>Bernhard Hercl</i>
1858—60.	15. <i>Josip Hercl</i>
1865—67.	26. <i>Maks (Max) Hercl</i>
1864—66.
5. <i>Bertold Hercl</i>
1872—76.	16. <i>Josip Hercl</i>
1905—13.	27. <i>Markus Hercl</i>
1882—83.
6. <i>Emil Hercl</i>
1895—96.	17. <i>Josip Hercl</i>
1920—27.	28. <i>Moric Hercl</i>
1859—60.
7. <i>Filip Hercl</i>
1863—64.	18. <i>Jozef Hercl</i>
1866—69.	29. <i>Oskar Hercl</i>
1903—05.
8. <i>Filip Hercl</i>
1877—79.	19. <i>Julije Hercl</i>
1892—96.	30. <i>Moric Hercl</i>
1908—11.
9. <i>Frida Hercl</i>
1877—79.	20. <i>Katarina Hercl</i>
1869—70.	31. <i>Rihard Hercl</i>
1911—14.
10. <i>Gizela Hercl</i>
1872—74.	21. <i>Klara Hercl</i>
1870—71.	32. <i>Simeon Hercl</i>
1867—68.
11. <i>Isidor Hercl</i>
1870—74.	22. <i>Klara Hercl</i>
1870—71.	33. <i>Viktor Hercl</i>
1875—82.

Bez knjiga rođenih nije moguće uspostavljati rodbinske veze među njima, ali po mom sudu, svi oni potiču od istog stabla u čijem je korenu staklar Kohen Hercl, prvi Hercl u »Popisu Jevreja« iz 1756. koje pominje Lazar Celap.

Trebalo bi očekivati da Jevrejska opština u Beogradu postavi ploču na zgradi u Gundulićevoj ulici broj 17 sa oznakom da se tu nalazila roditeljska kuća Teodora Hercla, oca cionizma.

Zoran MARKUŠ

S u m m a r y

THE HOUSE IN APOSTELGASSE 253 — APPENDIX FOR THE HISTORY OF THE THEODOR HERZL FAMILY

Founding his article on the historical sources and documents the author presents the concise description of Zemun since 1739 when Turkey has regained its rule over Belgrade, hence several Jewish families, mostly Ashkenazic, have moved across the river Sava to Zemun. The ancestors of Theodore Herzl, the notable instigator of the Zionist idea, also had settled in Zemun some time later.

In the text are cited all the name changes of the Zemun street where the Herzl family lived for several generations. Through meagre available informations about the members of the family one can also gain an impression of the character of Zemun in those times. The exact location of the Herzl home is noted through all the changes till the present day.